

## KATEGORIJA VREMENA U TRANSFERU POVIJESNOG ZNANJA

IVO RENDIĆ-LIOČEVIĆ  
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 371.3:93/99  
Izvorni znanstveni rad

Priljeno: 1988-02-19

Autor ističe da umjesto usvajanja činjenica u nastavi povijesti valja prijeći na usvajanje metodoloških vještina, a to je moguće postići uvođenjem metodologije povijesne znanosti i uspostavljanjem didaktičke komunikacije jezikom te znanosti. Da bi se uspostavila ta komunikacija, valja uvesti više didaktičke sustave (programinara i problemska nastava). U takvom izmijenjenom učenju povijesti, u kojem se mijenja struktura povijesnog mišljenja, pri razradi kategorije vremena posebnu pažnju valja usmjeriti na povijesno vrijeme koje karakterizira aritmija, cikličnost, ponavljanje, zaustavljanje i nazadovanje. Do sada je u nastavi povijesti prevladavalo kalendarsko vrijeme te je potrebno preispitati gledišta prema kojima djeca teško uče povijest zbog nesposobnosti da se usvoje vremenski koncepti (Piaget). Autor se zalaže za reafirmaciju ideja sovjetskog metodičara A. I. Straževa koji je dao izvanredne upute za usvajanje kronologije u nastavi, a posebno se zalagao za korištenje kronoloških tablica. Njegove upute valja prilagoditi izučavanju povijesnog vremena.

Autor je u svojim didaktičkim eksperimentima zaključio da učenici slabo usvajaju kronologiju koja se prvenstveno svodi na orijentaciju u kalendarskom vremenu. On se zalaže za razradu posebnih prostorno vremenskih okvira koji bi omogućili učenicima da upoznaju slične istodobne procese na širim prostranstvima, a posebno se zalaže da se u nastavni proces ponovno uvedu kronološke tablice u kojima bi, uz kalendarske, bilo obrađeno i povijesno vrijeme. Konačno autor poziva na eksperimentiranje da bi se doznalo kakve sposobnosti imaju učenici pri usvajanju povijesnog vremena. To bi bio veliki doprinos razvoju metodike nastave povijesti kao sintetske znanosti interdisciplinarnog karaktera.

U nas se povijest uči od petog razreda osnovne do drugog razreda srednje škole, te smo jedna od rijetkih zemalja u kojima se u zrelijoj dobi ne izučava ovaj fundamentalni predmet za obrazovanje omladine. Historičari se zalažu da se povijest ponovno uvede u završne razrede srednje škole te su već pripremljeni programi za četiri razreda.<sup>1</sup> Pitanje je, ipak, kada će se to ostvariti kada znamo da su sve dosadašnje izmje-

---

<sup>1</sup> Miomir Dašić, Milutin Perović, Hrvoje Matković, »Prijedlog nastavnog programa istorije za usmjereno obrazovanje«, *Horizontet e historisë — Horizonti historije*, 11, Priština 1987, str. 155—182.

ne u nastavi povijesti rezultat činovničkih mjera<sup>2</sup> a ne želja historičara.

U sadašnjoj situaciji učenje povijesti, a i drugih predmeta, svodi se na usvajanje mnoštva činjenica, koje se brzo zaboravljaju, dok proces učenja karakterizira zabrinjavajuća površnost. U prva dva razreda srednje škole nastaju velike poteškoće jer u malom broju sati valja savladati golemo gradivo od prahistorije do naših dana. Ipak, valja reći da je posljednjih godina u nastavi povijesti došlo i do niza poboljšanja (uvođenje radnih udžbenika, multimedijских sklopova, element-filmova itd.) ali nam istraživanja ukazuju da je znanje naših učenika na niskoj razini, a da povijesno mišljenje nije razvijeno.<sup>3</sup> To sam mišljenje definirao kao strukturu posebnih znanja i intelektualnih sposobnosti koje omogućujući da se shvati prošlost. Ustanovio sam da se pod utjecajem viših didaktičkih sustava (programirana i problemska) nastave mijenja struktura povijesnog mišljenja u smislu razvoja određenih sposobnosti koje nisu primarno vezane uz inteligenciju.<sup>4</sup> Osim toga statističkim sam metodama dokazao da se u takvom radu postižu bolji rezultati nego u tradicionalnoj predavačkoj nastavi. Prema tome jasno je da valja razviti nove sisteme učenja, koji mogu unaprijediti nastavu i u sadašnjim nepovoljnim uvjetima. Osim toga moguće je uvesti i fleksibilnu diferencijaciju koja omogućuje da bolji učenici savladaju određenu povijesnu temu u manjem broju sati, a da uz temeljno savladaju i dodatno gradivo na nekoliko razina.<sup>5</sup>

Samo usvajanje činjenica ne smije biti osnovna svrha nastave uopće, pa ni nastave povijesti, već konačno valja prijeći na usvajanje metodaoloških vještina.<sup>6</sup> Na drugom sam mjestu pokazao kako je moguće i u nastavi povijesti uvesti metodologiju suvremene povijesne znanosti i ostvariti komunikaciju jezikom te znanosti.<sup>7</sup> Nažalost u borbi za postizanje povoljnog položaja povijesti u školi historičari su zaboravili da učenicima ponude proučavanje problema genetičko-strukturalne povijesti, a kako nisu upoznati s dometima psihologije i pedagogije, nisu mogli utjecati na izmjene i poboljšanje procesa učenja.

Kada raspravljamo o uvođenju metodologije povijesne znanosti u nastavni proces, moramo, svakako, razmotriti i značajnu kategoriju vremena koja učenicima stvara velike poteškoće. Pri ovom razmatranju najprije

<sup>2</sup> Ignacij Voje, »Uloga stručnih istorijskih društava u oblikovanju programa sadašnjeg usmjerenog obrazovanja i u 'reformi' obrazovanja istoričara na univerzitetu«, *Nedelja marksističkih rasprava '85 — Istoriografija, marksizam i obrazovanje*. Zbornik, Beograd, Izdavački centar »Komunisti«, 1988.

<sup>3</sup> Ivo Rendić-Miočević, »Znanstvena metodologija u istraživanju povijesnog mišljenja«, *Nastava povijesti*, br. 3, Zagreb 1987, str. 87—101.

<sup>4</sup> Ivo Rendić-Miočević, n. dj.

<sup>5</sup> Ivo Rendić-Miočević, »Individualizacija i fleksibilna diferencijacija nastave povijesti uz primjenu viših didaktičkih sustava«, *Nastava povijesti*, br. 4, Zagreb 1983, str. 143—156.

<sup>6</sup> Gordana Bosanac, *Edukacijski izazov*, Zagreb, Školske novine, 1983, str. 64.

<sup>7</sup> Ivo Rendić-Miočević, n. dj., pod 3.

valja definirati tu kategoriju sa stajališta historijske znanosti, a zatim predložiti moguće načine njena transfera u nastavi.

U nastavi kao i u znanosti valja razlikovati kalendarsko vrijeme kao skup datuma ili događaja od historijskog vremena. Objašnjavajući povijesne kategorije sovjetski autor M. A. Barg ističe da se prva vrsta vremena svodi na apstraktno mjerenje koje predstavlja stalno ritmičko vrijeme.<sup>8</sup> S druge strane historijsko vrijeme karakterizira cikličnost, ponavljanje, aritmija, zaustavljanje i nazadovanje. Barg uvodi pojam kronostrukture s njenom duljinom, intenzitetom i periodičnošću procesa epohe. U povijesti također postoji vremensko prostorni kontinuum. Bargova mišljenja su vrlo poučna i za nastavnike povijesti, te bi oni trebali pripremiti nove kronološke tablice na kojima bi uz godine i događaje (kalendarsko vrijeme) bila označena duljina sinkronih procesa u raznim zemljama. Time bi se koncept vremena u nastavi povijesti bitno izmijenio.

Pri učenju povijesti učenici imaju velikih poteškoća u savladavanju kronologije. O tom se problemu danas mnogo raspravlja u SAD, gdje se na osnovi Piagetove razvojne teorije razvio tzv. Piaget-Peel-Hallamov model prema kojemu učenje povijesti valja odgoditi do zrelije dobi zbog kasnijeg razvoja formalno-operacionog mišljenja.<sup>9</sup> U učenju povijesti posebni problemi nastaju pri pokušajima da se razvije osjećaj vremena, koje se ipak u školi tretira ponajviše kao kalendarsko a ne historijsko vrijeme. Piaget promatra vrijeme u smislu trajanja, reda, slijeda i brzine.<sup>10</sup> J. B. Poster smatra da fizičko vrijeme čiji se koncept sporo razvija nije nazpogodniji element povijesnog mišljenja. Inače razvoj koncepta povijesnog vremena je ograničen u zapadnom društvu, koje nema potrebe da proučava prošlost.<sup>11</sup> D. G. Watts je ipak nešto optimističnije raspoložen u pogledu koncepta vremena i smatra da je »povijesni odgovor« moguć čim dijete shvati da se događaj zbio u prošlosti.<sup>12</sup> Autor ističe da djeca usvajaju opće i neprecizne modele i sekvence u obliku realnih događaja (»pećinski čovjek«, »stari danj«, »sadašnjost«). Watts konačno priznaje da se vremenski koncept sporo razvija, ali ne prihvaća mišljenje da je to osnovni preduvjet da se misli povijesno. On opisuje razvoj povijesnog mišljenja kao postepenu progresiju od povijesti niže vrijednosti do povijesti visoke vrijednosti, a smatra da nedostatak zrelih konceptata vremena ili formalno-operacionog mišljenja nije prepreka

<sup>8</sup> Milutin Perović, »Jedna novija marksistička studija o kategorijama u istorijskoj nauci i mogućnosti primene njenih rezultata u nastavi istorije« (prikaz knjige M. A. Barga, *Kategorii i metodi istoričeskoj nauki*, Moskva, 1984), *Nastava povijesti*, br. 1—2, Zagreb 1988, str. 30—54.

<sup>9</sup> Linda S. Levstik, »Teaching History: a Definitional and Developmental Dilema«, *NCSS, Bulletin*, No. 79, Washington 1988, str. 68—84.

<sup>10</sup> Linda S. Levstik, n. dj.

<sup>11</sup> John B. Poster, »The Birth of the Past: Children's Perception of Historical Time«, *History Teacher*, br. 6, Long Beach 1973. Navedeno prema L. S. Levstik, n. dj.

<sup>12</sup> D. G. Watts, *The Learning of History*, London, Routledge and Kegan Publishers, 1972, navedeno prema L. S. Levstik, n. dj.

učenju povijesti. U razmatranjima američkih autora naglašava se značenje povezivanja povijesnog vremena i prostora. M. T. Downey ističe da su vrijeme i prostor fundamentalne dimenzije u kojima se razvijaju ljudske kulture, a ljudi uzajamno djeluju.<sup>13</sup>

Uz sve probleme i poteškoće, koje nas naveo u najkraćim crtama, praktičar mora koristiti stare oprobane načine usvajanja kronologije, koje, svakako, valja usavršiti i prilagoditi suvremenim teorijama i sistemima učenja. U tom smislu još uvijek su vrlo poučne upute koje je odavno dao inozemni sovjetski metodičar A. I. Stražev.<sup>14</sup> On se zalaže da se uz prosto pamćenje datuma razvija i predodžba o vremenu kao putu kretanja historijskih događaja i o datumima kao momentima historijskog razvitka. Njegove vrijedne metodičke upute za usvajanje kronologije možemo rezimirati ovako:

1. povezivanje kronoloških datuma raznim asocijacijama — izgrađivanjem »kronoloških kompleksa«,
2. sastavljanje i izučavanje kronoloških tablica,
3. razvijanje predodžbi o epohama, dijelovima epohe, periodima,
4. utvrđivanje duljine trajanja povijesne pojave,
5. stvaranje predodžbe o istodobnosti događaja u raznim zemljama,
6. stvaranje predodžbe o istodobnosti sličnih povijesnih pojava u raznim zemljama,
7. razdvajanje procesa na periode.

U nastojanje da povijesna percepcija bude trajna i logična, Stražev ne negira potrebu učenja napamet i sistematskog ponavljanja datuma, a smatra da su pritom neobično važne kronološke tablice (proste, sinkrone i po problemima).

U našoj nastavnoj praksi došlo je, bez sumnje, do nazadovanja u usvajanju kronologije. U svojim sam istraživanjima zapazio da učenici poslije završene osnovne škole slabo poznaju starije gradivo, a značajniji datumi su im potpuno nepoznati. Tu se, dakako, radi o faktoru zaboravljanja, ali i o zanemarenom načinu usvajanja kronologije. Ni na kraju prvog razreda, u kojem se ponovno obrađuje gradivo osnovne škole (od prahistorije do kraja XIX. stoljeća), učenici podučavani tradicionalnim sustavima ne napreduju mnogo u znanju uopće, i posebno u poznavanju kronologije. Struktura povijesnog mišljenja ostaje nepromijenjena, što je dokazano faktografskom analizom.<sup>15</sup> Kada se zna da u našim udžbenicima više gotovo da nema kronoloških tablica, jasno je koliko smo na tom području nazadovali. Prema tome, ako želimo una-

<sup>13</sup> Mathew T. Downey, »Time, Space and Culture«, *Social Education*, vol. 50, No. 7, Washington 1986, str. 490—501.

<sup>14</sup> Aleksej I. Stražev, *Metodika nastave istorije*, Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika, Nastavna biblioteka br. 6, 1968, str. 126—139.

<sup>15</sup> Ivo Rendić-Miočević, »Mogućnost razvoja povijesnog mišljenja učenika«, *Pedagoški rad*, br. 1, Zagreb 1988.

prijediti nastavu povijesti, moramo ponovno prići ozbiljnoj razradi kronologije u školama. Pritom moramo poznavati najnovije diskusije o sposobnosti djece da usvoje kronologiju, ali nam polazište uvijek mora biti povijesna znanost koja ističe potrebu da se prvenstveno izučava povijesno vrijeme, a ne kalendarsko koje je inače osnova analiza utemeljenih na Piagetovoj razvojnoj teoriji. Znanstvena istraživanja valja usmjeriti na sposobnosti djece u izučavanju povijesnog vremena. Prije toga, svakako, valja izmijeniti i nastavno gradivo u smislu uvođenja metodologije povijesne znanosti, pri čemu će kategorija vremena biti obrađena s pozicija povijesnog vremena, ne zanemarujući, svakako, ni kalendarsko vrijeme.

Sada ću navesti neke primjere iz nastavne prakse koji bi mogli poslužiti kao temelj znanstvenih istraživanja didaktičkih problema kronologije.

*Vremensko prostorni okviri svjetske povijesti 600—460. godine prije nove ere*

Autori *Velike ilustrirane povijesti svijeta* (izdanje O. Kršovani, Rijeka 1976) dali su izvanredne primjere kako je moguće obrađivati svjetsku povijest primjenom kronologije koja vodi računa o procesima na širokim područjima. Prijelomne vremenske granice ne određuju se izoliranim događajima značajnim za lokalna područja, već se uočavaju sličnosti povijesnih procesa u mnogim zemljama. Tako npr. za određivanje početka srednjeg vijeka neće biti odlučujuća godina pada Zapadnog Rimskog Carstva, nego nastanak velikih država od Evrope do Kine poslije seobe naroda koja je u stvari samo osnovna značajka razdoblja preobrazbe triju kulturnih zona (Mediteran, Bliski istok, Daleki istok). Prema tome na osnovi sličnosti razvoja tih zona logično je da se početak srednjeg vijeka pomakne na vrijeme oko 700. godine.

Pri razradi vremensko prostornih okvira svjetske povijesti 600—460. godine prije nove ere koristio sam postavke *Velike ilustrirane povijesti svijeta* (svezak br. 4). Taj sam okvir razradio na radnom listu za učenike u obliku poluprogramskih sekvenci u kojima učenici poslije nastavnikova tumačenja nadopunjavaju nepotpune rečenice. Gradivo je obrađeno ovako:

1. Čovjekovo duhovno buđenje
2. Koncentracija moći u tri središta
  2. 1. Indoevropljani Perzijanci stvaraju veliku državu
  2. 2. Zapadne pomorske i kopnene sile
  2. 3. Koncentracija moći na Dalekom istoku
3. Grčko-perzijski ratovi i stvaranje »blokova«
4. Društvene i političke promjene u tri središnja žarišta

Radi ilustracije navest ću u potpunosti prvi odlomak.

1. Čovjekovo duhovno buđenje

- Čovjek postaje svjestan svog vlastitog ..... i njegova položaja u ..... Nastaje ..... preokret u povijesti čovjeka.
- Preteče duhovnog buđenja su stare kulture .....
- »Osno« doba oko 500-te godine je doba ..... današnjeg čovjeka.
- Tri središta tog doba:
  1. Zapad (Mediteran),
  2. .... Istok,
  3. .... i ..... (..... istok).
- U sva tri središta zapažamo dva osnovna obilježja:
  1. Javljaaju se ljudi ..... (Konfucije, Buddha, grčki filozofi),
  2. Dolazi do koncentracije .....

U praznine valja umetnuti riječi:

Bliski, Ja, moći, formiranja, Indije, Egipta, Mezopotamije, Indije i Kine, duhovni, svijetu, stvaraoci, Daleki, Kine (redoslijed riječi ne odgovara redoslijedu praznina).

Nastavnikovo izlaganje popraćeno je s više povijesnih karata. Rad na nastavnom listu traje jedan školski sat. Učenici koji kroz to vrijeme ne obrade list, treba da to učine kod kuće. Usvajanjem ovakvih vremensko prostornih okvira učenici jasno uočavaju sličnost i istodobnost povijesno društvenih procesa na golemom području od Evrope do Kine. Osim pojave ljudi stvaralaca i koncentracije moći u tri središnja žarišta »osnog doba« događaju se i slične društvene promjene kojih je osnovna značajka potiskivanje ili izbacivanje plemstva s vlasti.

Navedeni vremensko prostorni okvir trebao bi biti osnova za detaljno proučavanje događaja i društvenih procesa u raznim zemljama, ali, nažalost, u prvom razredu srednje škole vrijeme to ne dozvoljava. Gradivo je programirano tako da se polazi od pretpostavke da su ga učenici već savladali u osnovnoj školi, ali je jasno da ga oni više ne poznaju jer su ga odavno učili i zaboravili. Ipak i takvo usvajanje orijentacijskih okvira korisnije je od jednostavnog nabranjanja činjenica.

*Kronološke tablice kao osnova shvaćanja povijesnog vremena*

Ako želimo proučavati svjetsku povijest, potrebno je da se izmijeni i kronologija, koja je bila uglavnom prilagođena evropskoj povijesti. Već sam napomenuo da su autori *Velike ilustrirane povijesti svijeta* dali vrlo inspirativne ideje za formiranje kronoloških okvira pojedinih povijesnih etapa. Kako autori udžbenika zbog malog broja stranica, koje im određuje izdavač, ne mogu detaljnije ulaziti u problematiku kronologije, moguće je izraditi posebne radne materijale koji bi mogli dati jasnije vremenske okvire gradivu udžbenika. Takav sam materijal pripremio u želji da učenici bolje savladaju gradivo udžbenika za prvi razred u kojem je obrađena opća povijest srednjeg vijeka.<sup>16</sup> Odlomci su sastavljeni u obliku poluprogramiranih sekvenci s nepotpunim rečenicama koje učenici kompletiraju uz pomoć udžbenika. Način rada već sam prikazao pri razradi vremensko prostronih okvira svjetske povijesti 600—460. godine prije nove ere (Čovjekovo duhovno buđenje).

Budući da je razdoblje seobe naroda zapravo vrijeme preobrazbe triju kulturnih zona, kada zapažamo slične pojave na cijelom tom prostoru, moramo prihvatiti ideju da bi upravo neke nove zajedničke pojave od Evrope do Kine trebale biti vremenska granica kojom se određuje početak srednjeg vijeka. To je nastanak velikih država Franačke, Arapske, Bizanta i carstva T'ang oko 700. godine. Prema *Velikoj ilustriranoj povijesti svijeta* (sv. 3, 9 i 10) srednji vijek se dijeli na ova razdoblja:

1. Rani srednji vijek (700—950),
2. Visoki srednji vijek (950—1200),
3. Kasni srednji vijek (1200—1450).

U navedenim vremenskim okvirima razrađen je materijal koji prati gradivo udžbenika, a pošto učenici kompletiraju taj materijal dobivaju izvanredan rezime koji im uz dobru vremensku orijentaciju omogućuje i efikasno učenje i ponavljanje.

Kako se u nastavnoj praksi osjeća nedostatak kronoloških tablica, sastavio sam takvu tablicu za srednji vijek na osnovi kronološke logike koju sam opisao (tablica br. 1). Bez takvih tablica, koje bi trebale sinkronijski prikazati zbivanja i proces na širem području, teško je uopće zamisliti solidno učenje povijesti, a posebno razvijanja osjećaja ne samo kalendarskog, nego i povijesnog vremena.

Kronološki pregled srednjega vijeka daje učenicima dobar prikaz povijesnih zbivanja na području triju kulturnih zona, ali je potrebno da se takve tablice sastave i za našu nacionalnu povijest, kako bi se objasnio razvoj društvenih struktura i promjene u dužem periodu. Takvu sam tablicu sastavio kao prilog programiranim skriptama »Povijest Južnih

<sup>16</sup> Hrvoje Matković, *Povijest 1*, XII izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb, Školska knjiga, 1987.

Slavena u srednjem vijeku«. U tim skriptama korištena su dostignuća naše suvremene historiografije, a učenici su, savlađujući niz članaka, upoznali kako funkcioniraju povijesni zakoni. Osim kronološke tablice (tablica br. 2), na kojoj je na jednostavan način prikazan društveni razvoj u pojedinim našim zemljama u dužem periodu, korištene su i druge tablice. Na posebnoj tablici, koja je sastavni dio članka u programiranoj nastavi, kronološki je prikazana feudalna anarhija u našim zemljama u XIV. stoljeću (tablica br. 3). U znanstvenoj literaturi ima tablica koje se mogu izvanredno koristiti u nastavi. Takva je npr. tablica na kojoj je T. Raukar prikazao ekonomsku dinamiku dalmatinskih gradova u XV/XVI. stoljeću (tablica br. 4).<sup>17</sup> Ta tablica je korištena u programiranim skriptama.

Osim ovih kronoloških tablica, u programiranim skriptama se na više mjesta daju vremenski orijentiri uspoređivanjem istodobnih pojava u našim zemljama. Inače uvodni članci imaju zadatak da našu nacionalnu povijest povežu kronološki s procesima srednjeg vijeka u drugim zemljama Evrope i ostalih kulturnih zona. Učenici shvaćaju da su slični procesi postojali u istim periodima i na našim prostorima te uočavaju kakvi su kulturni utjecaji dolazili sa Istoka i Zapada.

Primjeri kronoloških tablica koje sam naveo ukazuju kakve sve mogućnosti postoje u nastavnoj praksi. One se nažalost ne koriste.

### Zaključak

Krizna nastave povijesti nametnula je pitanje uvođenja inovacija. U tom smislu nastavni proces valja obogatiti metodologijom povijesne znanosti kako bi se omogućilo učenicima da razvijaju metodološke vještine, što je mnogo važnije od usvajanja niza činjenica, koje se bez logične povezanosti vrlo brzo zaboravljaju. Metodologija nam povijesne znanosti nudi niz mogućnosti za aktiviranje misaonih procesa učenika, a jedna od najvažnijih kategorija koje valja u nastavi obraditi na suvremeniji način je kronologija. U ovom je članku ukazano kako je, na osnovi postavki povijesne znanosti, moguće od izučavanja kalendarskog vremena prijeći na razumijevanje historijskog vremena, u kojem nema ujednačenog ritma već se zapažaju aritmije, cikličnosti ponavljanja, zaustavljanja i nazadovanja.

O vremenskim konceptima danas se ponajviše raspravlja sa stajališta Piagetove razvojne teorije, ali kako ona u obzir uzima fizičko vrijeme koje prevladava u učenju povijesti, valja posumnjati u njene postavke o nesposobnosti djece da usvoje te koncepte. Vjerojatno su bliža istini gledišta onih američkih autora koji smatraju da je moguće učenje povijesti čim dijete shvati da se nešto zbilo u prošlosti. Izgleda

<sup>17</sup> Tomislav Raukar, »Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća«, *Historijski zbornik*, godina XXXV (1), Zagreb 1982, str. 73.

da danas ipak nemamo konačnih rješenja kako da se pristupi izučavanju kronologije u školi. Stoga bi bilo potrebno da se organiziraju znanstvena istraživanja kojih bi polazište mogle biti reafirmirane ideje A. I. Straževa, obogaćene, svakako, zahtjevom suvremene povijesne znanosti da se razlikuje kalendarsko i povijesno vrijeme.

U nastavnoj praksi moguće je stvarati vremensko-prostorne okvire (npr. razdoblje 600—460. godine prije nove ere) koji omogućuju da učenici shvate da u isto vrijeme postoje slični društveni procesi na širim područjima. U takve okvire valja uključivati i teme iz nacionalne povijesti. Veliku pažnju valja posvetiti izradi kronoloških tablica koje moraju biti obogaćene povijesnim vremenom, a jasno je da će uspjeh ovisiti i o tome koliko učenici intenzivno uče. To učenje ne smije biti tradicionalno »bubanje« već se mora odvijati u sasvim novim uvjetima uz primjenu viših didaktičkih sustava (programirana i problemska nastava) koji omogućuju da se ostvari didaktička komunikacija jezikom povijesne znanosti. U takvoj komunikaciji mijenja se struktura povijesnog mišljenja učenika.

Problemi učenja kronologije, koji su ovdje zbog pomanjkanja prostora samo naglašeni, nalažu nam da razradimo metodologiju istraživanja koja bi uz pomoć psihologije i pedagogije bila velik doprinos razvoju metodike nastave povijesti kao sintetske znanosti interdisciplinarnog karaktera.

Tablica 1.

Kronološki pregled srednjeg vijeka

God.	Zapadna Evropa	Istočna Evropa Bizant	Bliski istok	Daleki istok
3000. p.n.e.	Stari vijek			
100. n.e. 200. 300. 400.	Križa od Zapada do Kine. Klimatske promjene. Kuga.Huni. 395: Ist. i Zap. Carst.			
	400-700: Razdoblje preobrazbe triju kulturnih zona. Seoba. Provala germ. naroda. Franci 476: pad Zap. R. C. 481: Klodvig			Barbarske države na sj. Kine. Jug: Kineski Bizant Indija: odbijeni Huni
500.	Barbarske drž. Langobardiu Italiji	525-565: Justinijanova obnova, Slaveni i Avari		
600.	Alodij Komendacija Samov (+657) savez	614: pad Salone 626: poraz Avara i Slavena kod Carigrada	Muhamed (+632) Islam. Širenje 661-750: Omejidi (Damask)	618-907: dinast. T'ang, jedinstvo
700-1450: Srednji vijek				
700-950: Rani srednji vijek				
700.	Natur. privreda 731: Franci zaustavili Arape Karolinzi. Lena uz voj.obav.Papska država	Gradska privr. Robovi. Slob. seljaci (vojnici) 726: početak ikonoborstva	Seljaci uz kanale kmetovi 750: Abasidi (Bagdad)	Indija: širenje islama Kina: 53 mil. stanovnika. Činovništvo Provincije. Vječni i neosobni pos. U Kini: osamostaljenje upravnika.
800.	800: Karlo Veliki car Feudalna anarh. Feudi (benefic., vazalit., imun. Alfred Veliki (871-899) ujedin. angl. saks. drž.	862: Rjurik, Novgorod	Ustanci seljaka Slabljenje Bagdadskog Kalifata	
900.	Normani	U Bizantu: feud. poredak. Dinati Jačanje Bugarske i Hrvatske (kralj Tomislav) Mađari Države u Češkoj i Poljskoj		Kina: raspad carstva Pet dinastija

Tablica 1. Kronološki pregled srednjeg vijeka (nastavak)

God.	Zapadna Evropa	Istočna Evropa Bizant	Bliski istok	Daleki istok
950.	950-1200: Visoki srednji vijek 962: Oton I. car Sv. Rim. Carstva			Japan: Fujiwara, shoguni 960-1279: u Kini din. Sung Povlačenje Sun-ga na jug Japan: razmirice rodova
1000.	Grad. privr. Robno-nov. priv. Borba gradova za autonomiju Tropolj. sistem Romanika 1054: crkv. ras-koj 1066: Normani u Engl., Vilim Osv. Borba za invest. 1077: Canossa Sveučilišta	Bizant na vrhun-cu moći  1050: propada-nje Bizanta, feu-daliziranje Bizantski stil Kupole	1055: Seldžuci u Bagd. kalif. Maurski stil	
1100.	Križarski ratovi	Križarski ratovi	Križarski ratovi	Islamske čete u sj. Ind. Biharu i Bengalu Slabljenje bud-izma
1200.	1200-1450: Kasni srednji vijek Engleska: Val. pov. slob. (1215), 1265: Parlament Za-vršetak križ. rata 1278: jačanja Habsburgovaca Gotika, Hanza 1291 Švicarska			1206: Džingis-kan, Mongolski ciklus 1271-1295: M. Polo u Kini 1294: umro Kub-laj. Raspad države na kanate
1300.	1302: staleži u Francuskoj 1337-1453: stogo-dišnji rat Njem. carstvo u rasulu Borbe talij. repu-blika. Ustanci Hereze Kuga	Mađarska Srbija Bosna Bizant: opasnost od Srbije (Dušan) 1389: poraz Srba na Kosovu	Egipat: Mameluci Turci Osmanlije	1368: iz Kine pro-tjerani Mongoli, dinastija Ming Nov procvat kul-ture Trgovina Ograđivanje od unutr. Az.
1400.	1415: spaljen Jan Hus 1453: završetak stogodišnjeg rata	1453: pad Carig-rada	1402: poraz Tu-raka kod Angore (Timur)	

Tablica 2 Društveni razvoj Južnih Slavena u srednjem vijeku  
Razvoj društvenih struktura i promjene u dužem periodu

Stolj. VI, VII.	Dolazak; Vojna demokracija; Geografska odvojenost; Asimilacija			
	Slov. zemlje			
	Hrvatska	Franci, Ba- varci, Avari, Samov savez Karantanija	Srbija	Bosna
VIII	Dalm. i Pan. H. Bizant.		Raška-Bizant, Bugarska	Izoliranost Kasniji razvoj
IX	Dalm. Pokrš- tavanje Raspad seos. općina	Pokrštavanje Raspad seos- kih općina	Raspad seos. općine Pokrštavanje Jača knez	↓
X	Neslobodni Vlastelinstvo Vladar		Otpor plem- stva Vlast Bizanta	Mala oblast
XI	Hrvatski gra- dovi beneficij, va- zalitet, imuni tet; slabi vla- dar Kolonat u D.	Njem.plemići Kosezi Slovenci kmetovi Feudalizam		↓
XII	1102: Kolo- man Samostalan razvoj Donacije	Tuđinska vlast Razvoj feudalizma		
XIII	Slabi vladar 1222: Zlatna bula - plem- stvo stalež Kr. slob. gra- dovi (Gradec) Kunovina Jačanje Šubi- ća	Gradovi	Slabi Bizant S. Nemanja širi Rašku Zakmećivanje Bogumilstvo 1217: Kralje- vina; 1219: Ar- hiepiskopija Rudarstvo Vojska	Kulin Država Trgovina Plemstvo iz rod.plemstva Velmože i vlasteličići »Crkva bo- sanska«
XIV	1301: Anžu- vinci; jačanje kralja (Ludo- vik) Feud. anar- hija	Habsburg- govci	↓ Dušan Srbija do Egej. mora Vlastela Sebri Slabo građ. Feud. anarh.	↓ Tvrtko širi Bosnu Feud.anarh.
XV	Venecija do- bila Dalma- ciju	Rudarstvo Manufakture Rani kapit.	Turci	Turci
Zavladali Turci, Mlečani i Habsburgovci				



TUĐINSKA VLAST

Tablica br. 3.  
Feudalna anarhija u našim zemljama u XIV. stoljeću

Srbija	Bosna	Hrv.-ugarska država	
<p>Snažna država Feudalizam Dušan umire 1355. god.</p> <p>.....</p> <p>Feudalna anarhija</p> <p>↑</p> <p>TURCI →</p>	<p>Feudalizam Velmože i vlasteličici</p> <p>Tvrtko širi Bosnu Tvrtko umire 1391. god.</p> <p>.....</p> <p>Feudalna anarhija</p>	<p>Ojačala kraljevska vlast Anžuvinci</p> <p>Ludovik umire 1382. ..... Feudalna anarhija</p>	<p>XIV.</p> <p>XV.</p>

Tablica 4.  
Dalmatinski grad: ekonomska dinamika u XV. stoljeću  
(prema T. Raukaru)

Komuna	Značajke gospodarskog rasta prije 1409.	Geoprivredne posebnosti	Geopolitičke prednosti	Stupanj gospodarskog zastoja/rasta nakon 1409.
ZADAR	Visoka razina gospodarskog rasta	paške solane - veliko agrarno-proizvodno područje		zastoj u razvojnoj dinamici
SPLIT	skromniji opseg gospodarskog rasta	prikladne veze s kontinentalnim zaleđem		jedva primjetan zastoj
HVAR	vjerojatno skromniji opseg gospodarskog rasta	razvijeno vinogradarstvo i ribarstvo	Povoljan pomorsko-strateški položaj hvarske luke	vjerojatni ekonomski rast

*Ivo Rendić-Miočević*: THE CATEGORICALITY OF TIME IN THE TRANSFER OF HISTORICAL KNOWLEDGE

Summary

The author stresses that, instead of the acquisition of facts in history education, we have to start acquiring methodological skills and this is possible only if we introduce methodology of historical sciences and establish system of teaching using the language of this science. In order to establish this communication we have to introduce more systems of teaching (programmed learning and problem solving). Under the changed criteria of learning history in which we are changing the structure of historical thinking, during the elaboration of the category of time special attention has to be paid to historical time which is characterized by arrhythmia cyclicality, repetition, pauses and additions. Up to now in history education we relied on calendar time so it is necessary to reexamine the approaches where children have hard time learning history because of the inability to acquire time concepts (Piaget). The author tries to reaffirm the idea of the Soviet educator A. I. Stražev who gave extraordinary instructions for the acquisition of chronology in the classroom and he especially stressed the need for the use of the chronological tables. His instructions have to be adapted for the examination of the historical time.

In his experiments with systems of teaching the author came to the conclusion that students have hard time acquiring the chronology which is primarily based of the calendar time. He stresses the need for the elaboration of special spatial and time framework which would enable the students to get themselves acquainted with similar processes that were going on at the same time on wider areas. He especially stresses the need that the chronological tables are again introduced in the teaching program in which, together with the calendar time we would also have indicated the historical time. Finally the author stresses the need for the experimentation in order to find out which capabilities the student have during the acquisition of the historical time. This would be a great contribution to the development of teaching methods in history understood as a synthetic science of interdisciplinary character.